

Sobotková, Marie

Dvě kapitoly z historie recepce tvorby Julia Słowackého v českém prostředí 19. století

In: *Komparatistika, genologie, translologie* : Krystyna Kardyni-Pelikánová [jubiléjní sborník]. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2000, pp. 73-81

ISBN 8021024402

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/132514>

Access Date: 22. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

DVĚ KAPITOLY Z HISTORIE RECEPCE TVORBY JULIA SŁOWACKÉHO V ČESKÉM PROSTŘEDÍ 19. STOLETÍ

MARIE SOBOTKOVÁ (OLOMOUC)

ÚVOD

Součástí české literatury 19. století jsou spolu s česky psanými texty domácích autorů také překlady z cizích literatur. Vedle děl německé, francouzské a anglosaské literatury to byla literární tvorba slovanská, zvláště ruská a polská, které v průběhu minulého století pronikaly na stránky dobových kulturních a literárních časopisů nebo se staly součástí antologií orientujících české čtenáře v nejnovějším evropském literárním dění.

1.0. POLSKÝ LITERÁRNÍ ROMANTISMUS A ČESKÁ LITERATURA I. POLOVINY 19. STOLETÍ

Dvacátá léta 19. století jsou pro polskou literaturu dobou, kdy se zásluhou Adama Mickiewicze, nejvýznačnější osobnosti polského a evropského kulturního světa, utvářel nový kulturní fenomén – polský romantismus. Mickiewiczovy verše velmi rychle pronikaly i mezi naše obrozence; kromě V. Hanka se zasloužil o jejich uvedení do českého literárního prostředí Fr. L. Čelakovský. Ten se soustředil na významnou část Mickiewiczovy tvorby, na jeho sonety a hlavně balady, jež mu byly vzhledem k vlastní folklorní sběratelské činnosti nejbližší. Oba naši autoři se setkali s Mickiewiczem za jeho návštěvy Prahy 20. – 24. července 1829.¹ Jestliže naši obrozenci považovali setkání s významným polským romantickým básníkem za výjimečnou událost, pak Mickiewicz byl pražskými poměry a rozmluvami s českými buditeli zklamán.

¹ Szykowski, M., *Polski romantyzm w czeskim zyciu duchowym*. Biblioteka Czeska, t. I, Instytut Zachodni, Poznań 1947. S. 26 ad. Srov. také Sobotková, M., *Z historii kontaktów polsko-czeskich*. In: „W ojczyźnie serce me zostało.“ Książka referatów z konferencji poświęconej dwusetnej rocznicy urodzin Adama Mickiewicza. Uniwersytet Opolski, Opole 1998, s. 359–370.

Svědčí o tom jeho mnohá hodnocení českých kolegů, které trochu s despektem nazýval od té doby „filology“. Nutno dodat, že pejorativní nádech tohoto označení plynul z Mickiewiczovy konfrontace „prawd martwych“, (osvěcenských – naučných, vědeckých, tj. i filologických), a „prawd żywych“, romantických, vycházejících z lidové moudrosti, plné víry a citu, a považovaných za jediný předpoklad nejvyššího stupně lidského poznání skutečnosti. Oba názorové protiklady se tehdy nemohly „setkat“ ani přiblížit, přesto, s užitkem pro českou literaturu, zájem o Mickiewiczovo dílo v našem kulturním prostředí nejenže trval dále, ale pod vlivem polského společensko-politického vývoje v 30. a 60. letech, tj. listopadového povstání v roce 1830 a lednového povstání roku 1863, ještě zesílil. Tehdy české literární kruhy znaly kromě prvního dílu Mickiewiczových veršů z roku 1822 pod názvem *Poezje*, přivezených do Prahy Franciszkiem Malewskim v září téhož roku, také Mickiewiczovy verše, které autor v roce 1829 věnoval V. Hankovi; šlo o nové dvoudílné petrohradské vydání Mickiewiczových *Poezji*.

1.1. KAPITOLA PRVNÍ – JULIUSZ SŁOWACKI A KAREL HYNEK MÁCHA V 30. LETECH 19. STOLETÍ

Ohlas polského listopadového povstání v roce 1830 v českém prostředí je již tradičně spojován se jménem Karla Hynka Mácha, který poznával polskou literaturu v originále: od Mickiewiczovy programové básně *Romantyczność* přes další texty, *Dziady*, *Grażynę* a *Konrada Wallenroda*, až po *Księgi narodu i pielgrzymstwa polskiego*. Mácha se naučil velmi dobře polsky; od roku 1833 se věnoval systematickému studiu polské mluvnice podle německy sepsané gramatiky polštiny určené pro Němce, přínosem pro něho byla i jeho konverzace s polskými emigranty po roce 1830 v Praze, a nadto se v polštině ještě zdokonaloval v soukromých lekcích a četbou polských autorů. Kromě Mickiewiczových děl četl texty J. Korzeniowského, verše K. Brodzińskiego, A. Chodźka a dalších. Koncem roku 1833 a na počátku následujícího roku se důkladně seznamuje s tvorbou dalšího polského věštce, jímž je Juliusz Słowacki. Słowackého tvorbou je Mácha nadšen, hlavně ho fascinovala dvě nejstarší dramata – *Mindowe* (z roku 1829) a *Maria Stuart* (z roku 1830), z nichž si vybral první polské citáty pro své skladby. Obě polská dramata byla svou atmosférou Máchovi blízká, jak můžeme doložit z jeho poznámek s názvem „Výjimky ze Słowackého“, ale také analýzou jeho textů; některé společné motivy – poutníka, tuláka, vyhnance a otcovraha – vkomponoval do svých pozdějších textů.² Právem proto dochází polská literární historie slovy

² Srov. np. Dolanský, J., Juliusz Słowacki i Karel Hynek Mácha – In: Pohleiová, M., Česko-filologické 1926. Srov. také např. Kardyni-Pelikánová, K., Kontakty literackie polsko-czeskie w dobie powstania styczniowego, Ossolineum 1975.

Mariana Szyjkowského k závěru, že „Był Macha /.../ pierwszym Czechem, który naprawdę zajął się Słowackim..., gdyż w Słowackim napotkał indywidualność duchowo bardzo sobie bliską.“³

2.0. KAPITOLA DRUHÁ – JULIUSZ SŁOWACKI A JOSEF VÁCLAV FRIČ V 60. LETECH 19. STOLETÍ

Novým impulsem k zintenzivnění zájmu o polskou kulturu bylo nepochybně lednové povstání v r. 1863. Ohlas události v českém prostředí, sympatie k odbojným Polákům, kteří se nevzdali naděje na své osvobození, znamenáváme ještě po letech, kdy bylo povstání potlačeno a ze strany ruského impéria nastaly vůči povstalcům ostré represe. Osudy polských vlastenců byly v mnohém obdobné osudům českého účastníka revoluce v r. 1848, J. V. Friče, který značnou část svého života prožil ve vězeních či ve vyhnanství. V době svého druhého nuceného pobytu v Paříži v sedesátých letech, tehdy již jako zkušený překladatel *Iridiona* Z. Krasínského (1863), pokračoval Frič ve studiu básnického odkazu polských romantiků. Po Mickiewiczovi a Krasínském tentokrát i on zaměřil svou pozornost na Julia Słowackého. Jeho tvorba zaujala Friče do té míry, že mu věnoval celkem sedm kritických esejů, z nichž tři byly otištěny v časopise *Rodinná kronika* v roce 1864 a čtyři další v časopise *Literární listy* v roce 1865. Jestliže Mácha nalézal u Słowackého tvůrčí inspiraci, pak Frič svými kritickými esey položil základy českého literárně-kritického bádání osobnosti a díla současníky opomíjeného Julia Słowackého a uvedl tohoto autora do českého prostředí 2. poloviny 60. let. V této souvislosti připomeňme slova znalce české literatury, polského bohemy J. Magnuszewského, který považoval právě 60. léta za „właściwy ingres Słowackiego“ do českého kulturního povědomí.

2.1. TŘI LISTY O SŁOWACKÉM V RODINNÉ KRONICE V ROCE 1864

Tři *Listy o Słowackém* máme k dispozici ve dvojí variantě: v roce 1864 byly otištěny tři z nich v *Rodinné kronice*. V pozdější, až na drobné úpravy (týkají se pro *Paměti* nefunkčních informací čtenářům *Rodinné kroniky*) nezměněné verzi se *Listy* staly součástí edice Fričových *Pamětí*.⁴ Frič v této studii, jež je složena ze tří částí (*Vstup i dedikace, Hlavní charakteristika Słowackého a Životopisná data*), kladl důraz na hlavní cíl svého pojednání:

³ Srov. Szyjkowski, M., op. cit., s. 107 a 116.

⁴ *Paměti*, 3. sv., 1957–1963, editor K. Cvejn.

přiblížit českému čtenáři významného polského básníka a myslitele, člověka, jenž ve své době nenašel blízkého přítele, který by mu porozuměl.⁵ Frič proto uvádí základní informace o J. Słowackém jako básníku i člověku, a neopomene komentovat ani vztah obou velikánů polského literárního Parnasu – Mickiewicze a Słowackého. Nejcennější jsou ty pasáže jeho esejů, v nichž věnuje Frič výraznější pozornost také ideovým analýzám Słowackého veršů, které většinou sám přeložil. Jsou to ukázky z *Beniowského*, z *Poemy Piasta Dantyszka*, *Mazepy*, *Anelliho* aj. Z komentáře k *Listům o Słowackém* zřetelně vyplývá, že se Frič, tehdy žijící ve vyhnanství v Paříži, ujal nelehkého úkolu zprostředkovat českým čtenářům poučné i zábavné čtení o třetím z polských romantických básníků, Juliu Słowackém, s nadšením a promyšlenou koncepcí. Sám Frič nejvýše hodnotil Słowackého jako autora *Balladyny* (1839), *Lilly Wenedy* (1840) a hlavně *Beniowského* (1841); jeho ostatní tvorbu považoval za méně zdařilou, mnohdy příliš odtažitou od soudobých problémů evropské společnosti. Přes značné kritické výhrady, kterým dal prostor v následujících esejích uveřejněných v *Literárních listech* v roce 1865, si uvědomoval, že česká básnická tvorba se přesto může u sousední polské mnohemu přiučit. V dedikaci Janu Nerudovi o tom píše: „...předsevzal jsem si, že připatřiv blíže k příbuzným nám básníkům, ve prospěch naší křehounké ještě národní poezie, čili spíše teprv k užítku neopeřených tvůrců budoucích našich ideálů, pohlédnu některým věstcům až na dno duše.“⁶ V další části osobních úvah, která tvoří úvod *Hlavní charakteristiky Słowackého*, pak Frič svou myšlenku o možné a žádoucí inspiraci našich básníků tvorbou polských autorů upřesňuje: „Porovnáme-li svůj Olymp s polským, shledáme, že naši pobratimci mají vskutku vedlé básníků první velikosti ještě hezký počet drobnějších, řekl bych zlomkovitých geniů, kdežto u nás všechny novější a nejnovější básnické plody rozmanitých proslavenců dohromady sotva stačí reprezentovati nám jednoho jediného básníka.“⁷

Poté již věnuje soustředěnou pozornost charakteristice Słowackého tvorby a pokouší se o stanovení základních invariantních prvků Słowackého poetiky; pozdější varianta v *Pamětech* text amplifikuje o další, novější postřehy.

⁵ V „Rodinné kronice“ č. 1, roč. III, tehdy s podtitulem *Obrázkové listy k zábavě a poučení*, byla uvedena (s. 19–22) nejdříve třetí část Fričovy studie – *Životopisná data*, která pokračovala (na s. 30–32) v č. 9 téhož ročníku, kdežto *Vstup a dedikace* se ocitla až v č. 99 (s. 241 a 242), IV. svazku *Rodinné kroniky*, tehdy s pozměněným podtitulem *Obrázkové listy nedělní k zábavě a poučení*; poté následovala *Hlavní charakteristika Słowackého* (s. 242–243) v č. 101 (s. 267–268) její pokračování. Zde nebyla dodržena ani návaznost textu – část studie byla předřazena před část logicky následující, takže tehdejší čtenáři *Rodinné kroniky* si museli úplný text „poskládat“ sami. – O percepci Słowackého v Polsku srov. např. Pelikán, J.. *Recepcja twórczości Juliusza Słowackiego w literaturze i społeczeństwie polskim w latach 1849–1867*. SPN Praha 1963.

⁶ „Rodinná kronika“, s. 241.

⁷ „Rodinná kronika“, s. 242.

Z Fričových komentářů vyplývá, jaké hodnoty básnického sdělení považuje za přínosné a potřebné, např. v poznámkách k dramatu *Mazepa* akcentuje **oprávdivost autorova prožitku** a poté dochází k obecnějším závěrům: „Takové pravdy nepíše náhodná obrazotvornost, nýbrž jen nejoprávdivější vlastní zkušenost. A jen z takových krvavých zlomků seznáme pravou bytost Słowackého, jehož vnitřní život a duševní vývoj, díky jeho netečným aneb neschopným současníkům, zůstane navždy právě tak záhadným jako někdejší život Shakespearův, třeba tomu teprv ne zouplna patnáct let, co polský náš básník mlčí a hníje.“⁸

Pozoruhodné jsou i Fričovy úvahy věnované studentům varšavské a vilenské univerzity, kteří podle něho byli „pravým obecnstvem Słowackého, o němž ale básník sám ničeho netušil“. Právě „akademická mládež“ si doma opisovala a učila se z paměti Słowackého verše navzdory zákazům a trestům za jejich čtení a navzdory oficiální kritice, která tohoto autora hodnotila většinou krajně negativně nebo pomíjela jeho nové verše mlčením. Frič je přesvědčen, že se právě Słowackému podařilo nadchnout mladou generaci, která „nejen srdcem, ale i většinou svým vlastním miluje, a mnohou elektrickou pravdou Słowackým vyřknutou odchována i pužena, s tak světlým sebevědomím, s tak objektivním přesvědčením, že třeba obětí...“, jak říká Słowacki, pro „vlast, jež bez almužny lásky – také zhyne.“⁹

Zřejmě pragmatické důvody vedly Friče i k úvahám nad novými překlady ze Słowackého díla. Byl si zřejmě vědom složitosti a náročnosti takového úkolu, můžeme však předpokládat, že čtenáři *Rodinné kroniky* patřili ke vzdělanější vrstvě české společnosti, tudíž mohl stručně pojednat i o problematice procesu překládání a zároveň apelovat na potenciální překladatele několika praktickými poznámkami. „Upozorňuji pak hned na tomto místě, že jest úlohou těchto řádků hlavně poukázat jen na půvaby a přednosti polského pěvce, s tím přáním, aby každý čerpal u zřídla samého, a možno-li, k dobrému překladu všech hlavnějších básní Słowackého se přičinil...“¹⁰

2.2. FRIČOVY PŘEKLADY VERŠŮ J. SLOWACKÉHO

Součástí uvedení Słowackého tvorby do českého kulturního prostředí jsou i Fričovy zdařilé krátké překlady některých Słowackého veršů zařazené v oddílu *Hlavní charakteristika Słowackého*. Pozoruhodné jsou tři sloky z pátého zpěvu poémy *Beniowski*, jež pro srovnání doprovodil originálním polským zněním, poněvadž právě tyto tři Słowackého oktávy považoval za

⁸ Paměti s. 77, „Rodinná kronika“, s. 242.

⁹ Paměti 79, 80; „Rodinná kronika“, s. 243, 267.

¹⁰ „Rodinná kronika“, s. 267.

„nejvzácnější tři slohy, jež kdy byly napsány v jazyku polském“. Frič v tomto případě projevil mimořádný smysl pro Słowackého básnické poselství, když právě tyto jeho verše považuje za klíčové, „kdež básník s donjuanskou čili vlastně byronovskou geniálností vplétaje do svého epického vypravování nejsmělejší samomluvy vytýká sobě cíl, kam básnickou mluvou svou hodlá dospěti.“¹¹

Frič tak trefně vystihl podstatu poetiky Słowackého poemy, která po stránce formální odpovídá ariostovsko-byronské poemě, tj. „poematu dygresyjnemu“ – epickým veršům s mnoha lyrickými, reflexivními pasážemi, v nichž autor doprovází hlavní text příběhu o hraběti Maurycym Augustovi Beniowském svými aktuálními poznámkami a invektivami vůči svým současníkům. I dnes patří tyto verše k nejčastěji citovaným pasážím z *Beniowského*, neboť jsou autorovým básnickým krédem – jedním z nejkrásnějších vyznání úcty k velikosti a nesmrtelnosti polského básnického jazyka. Vědomí velikosti Słowackého myšlenek zřejmě vedlo i Friče k uvedení vlastního překladu vedle citace téhož textu v originále. Vystavil se tím nebezpečí kritiky ze strany českých překladatelů, i když ve srovnání s jejich překladatelskými postupy je výsledek jeho překladatelského úsilí mnohem kvalitnější, neboť velmi dobře znal polský jazyk a také měl překladatelskou zkušenost, již získal překladem *Iridiona* Kraszińskiego. Přesto i k jeho překladům můžeme mít výhrady. Např. Frič správně ve svém komentáři ke třem slokám V. zpěvu *Beniowského* charakterizuje Słowackého jako básníka, jenž, jak jsme již uvedli výše, „do svého epického vypravování nejsmělejší samomluvy vytýká sobě cíl, kam básnickou mluvou svou hodlá dospěti“, posunul osobní autorskou výpověď hned v úvodu českého překladu do roviny výpovědi obecné, když nevhodně substituoval slovesný tvar v první osobě j. č. posílený o posesivní zájmeno „mi“ – „Chodzi mi o to.“ – do české podoby se slovesem ve třetí osobě j. č. – „Jde o to, aby ...“.¹²

Pro srovnání polského originálu a Fričova českého překladu uveďme plně znění alespoň jedné, nejznámější sloky z V. zpěvu *Beniowského* podle zápisu J. V. Friče otištěného v „Pamětech“ s. 80 a 81:

*Chodzi mi o to, aby język giętki
powiedział wszystko, co pomyśli głowa;
a czasem był jak piorun jasny, prędki,
a czasem smutny jako pieśń stepowa.
A czasem jako skarga nimfy miętki
a czasem piękny jak aniołów mowa.
aby przeleciał wszystko ducha skrzydłem;
strofa być winna taktem, nie wędzidłem.*

¹¹ Paměti 80, „Rodinná kronika“, s. 267.

¹² Frič, Paměti, s. 80.

Fričův překlad:

*Jde o to, aby píseň všecko vyjevila,
co myslí tvůrčí duch, – to jasným pružným slovem
někdy by jako teskná dumka zazvučila
a zas jak hrom vybuchla v ohni ve křížovém.
Teď aby ohlasem andělských sborů byla
a nato zalkala jak vila v pláči novém.
Nade vše vznešená nechť vzlítne do vysoka:
ne poutem budíž jí – jen volným taktem sloka.*

Frič byl nepochybně veden snahou přiblížit se jedenáctislabičnému polskému verši třináctislabičným českým ekvivalentem i za cenu oslabení estetického účinku Słowackého verše. Přesto je třeba Fričův překladatelský pokus ocenit jako přínosný, zvláště ve srovnání se soudobými českými překlady. Většina z nich vznikla sice se zápletem pro věc – českému čtenáři zprostředkovat orientaci v jazykově blízké polské literatuře alespoň úryvky překladů jejích soudobých děl, avšak výsledkem býval polsko-český lexikální hybrid, který nemohl zaujmout náročnějšího čtenáře. Frič se svou velmi dobrou orientací v polské literatuře a překladatelskou zkušeností byl schopen adekvátně převést polský básnický jazyk do odpovídající české básnické podoby. Jeho překlad lze proto považovat za zdařilý začátek dlouhé cesty k novodobému českému překladu celého textu *Beniowského*.¹³

2.3. ČTYŘI LISTY O SŁOWACKÉM V LITERÁRNÍCH LISTECH V ROCE 1865

Jestliže v *Rodinné kronice* v roce 1864 převažují v hodnocení Słowackého tvorby klady, pak o rok později výrazně dominuje Fričova ostrá kritika většiny Słowackého skladeb, nadto Frič nesouhlasí ani s ojedinělým kladným hodnocením dobové polské literární kritiky, o níž víme, že Słowackému nic neodpustila a za autorova života mu připravila nejedno zklamání a vyvolala v něm pocit marnosti. Jak tentokrát Frič zdůrazňuje, má v úmyslu „podrobnější studii“ o díle Słowackého „přinéstí podřimující naší básnické literatuře vždy blahého, protože povzbuzujícího ovoce“,¹⁴ avšak konstatuje proti očekávání, že v počátcích Słowackého tvorby „nejeví se nejen pranic neobyčej-

¹³ Zatím nejnovější český překlad, zachovávající jak specifickou atmosféru polských veršů, tak její co nejvěrnější přenos do české veršové podoby, vznikl zásluhou edice Juliusz Słowacki: Beniowski. Z polského originálu přeložila a poznámkami opatřila Hana Jechová, doslov napsal Karel Krejčí. Vydala Mladá fronta v roce 1967.

¹⁴ „Literární listy“ s. 423.

ného, nýbrž naopak vzbuzují až kormoutivý pocit prázdnoty a nudnosti, tak že bych nemeškal přisvědčiti tomu, kdo by po přečtení *Huga* na příklad *Min-dowe*, *Marie Stuartky* a z části i *Lambra* upřel spisovateli tehdy ovšem velmi mladistvému veškerý talent a budoucnost.“¹⁵

Zdrcující kritice pak podrobil *Kordiana*, v němž odsoudil *imitaci* jako autorský básnický přečin („převládá imitace: *Faust*, *Manfred* i *Gustaw Mickiewicz* a *Wacław Garczyńského* místy tam doslovně nápodobeni.“), pouze u klíčového pojmu *vlast*, které je svaté všem Polákům, Frič na chvíli na zášť a nepřátelský tón pozapomněl. Ironické kritiky neušetřil ani skladbu *Poema Piasta Dantyzska* ve druhém *Listě o Słowackém*, také třetí *List o Słowackém* (zde analyzuje verše *W Sz wajcarii*, *Wacław* a *Ojciec zadzumionych*) se nese ve stejném duchu. Snad nejpříkřejší slova zaznívají ve čtvrtém *Listu o Słowackém*, který Frič věnoval básnické próze *Anhelli*. Zde se Fričovo odmítnutí Słowackého veršů zkoncentrovalo do podoby otevřeně nepřátelského, ironizujícího odsouzení téměř všeho, co kdy polský autor napsal. V té souvislosti se s despektem svěřuje s osobním dojmem: „Přiznám se, že kdyby větší díl Poláků nevydával tuto báseň za nejpřednější dílo Słowackého, že bychom jí sotva jeden list věnovali.“¹⁶ Autorovi hlavně vytýká nedostatek optimismu a nadbytek mysticismu a zoufalství: je to tedy nejen „příliš mystická práce“, která, jak je Frič přesvědčen, odsuzuje „celé pokolení k mravní bezčinnosti, k mystické zoufalosti“, a v tom je i podle něho *Anhelli* „škodlivým lidu svého prorokem.“

3.0. ZÁVĚR

Zdá se, že Frič, vědom si svého krajně negativního hodnocení většiny Słowackého tvorby ve všech čtyřech *Listech o Słowackém*, považuje za vhodné přece jenom zmírnit nepřátelský tón svých esejů, hlavně proto, jak na závěr připojuje, že Słowacki „nám zůstavil jiná arcidíla, k jichžto rozebrání budoucně přistoupíme.“¹⁷ Jinými arcidíly měl zřejmě na mysli *Balladynu*, *Lillu Wenedu* a hlavně *Beniowského*, skladby, ve kterých ustoupil mystický výraz zoufalství, beznaděje a defetismu naději a víře v možné vítězství dobra pro národ a pro člověka. Toto úsilí, jak dobře věděl právě Frič, vyžaduje od každého člověka přinášení stálých obětí ve jménu konečného osvobození vlastního národa a člověka. To je Fričovo životní krédo, jemuž zůstal přes nepřizeň osudu – věznění a dlouholeté vyhnanství – věrný. Proto je Słowac-

¹⁵ „Literární listy“ s. 423.

¹⁶ „Literární listy“ s. 594.

¹⁷ „Literární listy“ s. 596.

kého postoj, vyvíjející se později pod vlivem Towiańskiego (v letech 1842-1843) až k vyhraněnému mesiášství, Fričovu celoživotnímu revolučnímu postoji bytostně cizí. Proto je také odmítnutí většiny Slowackého veršů ze strany neúnavného bojovníka, aktivního revolučního radikála Friče, pochopitelné.¹⁸

¹⁸ Srov. také Lexikon české literatury I, A–G, Academia Praha 1985, s. 748–752.

